

NOVEMBERREVOLUTIONEN

Dokumentärfilmen "Novemberrevolutionen" av Jan Josefsson har visats tre gånger på Svt. Den kan fortfarande ses i SVTs öppna arkiv:

<https://www.oppetarkiv.se/video/1600350/novemberrevolutionen>

Novemberrevolutionen

Dokument inifrån SVT2 17/11 2004 Dan Josefsson

Refererat av Lennart Brunander

I Sverige har vi högre tillväxt och lägre inflation än i många andra länder. Det sägs att ekonomin går ganska bra. Men det håller nog alla inte med om. En kvarts miljon av oss är arbetslösa. Det är ingen stor politisk fråga.

Arbetslösheten känns nästan självklar. Så har det inte alltid varit. Före 1990 och så långt jag minns var arbetslösheten vårt stora spöke. Rätten att ha ett arbete var själva kärnan i den svenska modellen. Hur kunde det förändras så totalt på bara några få år? Så inleder Dan Josefsson sin studie av en reform som förändrade Sveriges ekonomiska politik. Han intervjuar bl a Kjell-Olof Feldt, Bengt Dennis, Erik Åsbrink, Anders Sahlén, Ingvar Carlsson och Leif Karlsson på Socialdepartementet.

Den 21 november 1985 beslutade Riksbanksfullmäktige att avreglera kreditmarknaden. Det skulle bli lättare att låna pengar. Några problem skulle det inte bli sa riksbankschefen Bengt Dennis: "Jag tror inte att bankerna kommer att uppleva det på det sättet." Utlåningstillväxten steg kraftigt efter slopandet av utlåningstaket för att sedan falla tillbaka något under 1987. Under 1988 ökar utlåningen igen och detta i en närmast explosionsartad takt. Stora kapital satsas i fastigheter i Sverige och utomlands. Sverige dränks i pengar. Vi får en skenande ekonomi. Fastighetsbubblan spricker och staten måste skjuta till 100 miljarder av våra skattepengar för att rädda bankerna. Sveriges ekonomi håller på att gå omkull.

Detta ledde 1990 till depression, massarbetslöshet, en skyhögt inflation och politisk kris. Kjell-Olof Feldt avgick som finansminister. Regeringen ombildades. Krisen fick svåra konsekvenser. Under 90-talets första hälft blev 250.000 utan arbete och 90.000 företag gick i konkurs. Den svenska modellen slutade att fungera. Den dog liksom av sig själv. Så har det sagts. Men det finns en annan förklaring som det talas tyst om. TV-programmet handlar om en kupp som ledde till massarbetslöshet och det handlar om de ansvariga som i två decennier sluppit ta sitt ansvar för vad de gjorde med Sverige.

Att bekämpa arbetslösheten var tidigare politikens viktigaste uppgift. På 70-talet var den omkring 2 procent. 1976 fick vi en borgerlig regering som liksom den tidigare socialdemokratiska såg bekämpning av arbetslösheten som viktigast. På 70- och 80-talen är inflationen ett problem för exportindustrin. I Sverige är det en rättighet att ha ett arbete så man undviker ökad arbetslöshet. I stället devalverar man. Under 70-talet devalverar vi flera gånger.

(70-talet präglades av kamp mellan två sätt att se på ekonomi. Folkhemstanken byggde på JM Keynes teori att grunden för ett lands ekonomi är människors aktivitet. Konkret innebar det att motverka arbetslöshet. Sven Grassman var en förkämpe för detta synsätt. Min komplettering.)

De nyliberala ekonomerna från USA såg marknaden som ekonomins grund. De ville befria marknaden genom privatiseringar, minskad inblandning från staten, sänkta skatter och avregleringar. Enligt Milton Friedman, ekonom i Chicago, går det inte att hålla nere arbetslösheten för då skadas ekonomin. Han jämför arbetare med skjortor. För att sälja skjortor behövs ett lager med skjortor som man inte säljer och det är likadant med arbetare. Det behövs ett antal arbetslösa för att ekonomin skall fungera. Näringslivet gillar de nya idéerna och startar kampanjer. Symboler och företrädare för den nyliberala ekonomin var Ronald Reagan och Margret Thatcher. (Friedman fick Riksbankens pris i ekonomisk vetenskap, allmänt kallat Nobelpriset i ekonomi, 1976.)

1982 vinner socialdemokraterna tillbaka regeringsmakten. Regeringen var påverkad av idéerna om mindre statlig styrning. Därtill fanns en allmän uppfattning att man borde sluta devalvera. Men för att ge Sverige en riktigt bra start gör man en slutlig jättedevalvering. Riksbanken skrev ner den svenska kronans värde med 16 procent. Från och med nu skulle fack och arbetsgivare själva se till att inte priser och löner steg för mycket.

Kjell-Olof Feldt var positiv till avregleringar och skattesänkningar. Grundbulten i vår föreställning var att man skulle hålla arbetslösheten borta, säger han. Det var den stora skillnaden mellan socialdemokratisk och nyliberal politik. "Mycket viktigare än att avreglera marknaden var att nyliberalerna sa att arbetslösheten

får bli vad den blir. Det finns en naturlig arbetslöshet och den går inte att göra något åt. Arbetslösheten får bli vad den blir. Den får vara regulatorn.”

På riksbanken var många ekonomer positiva till de nya idéerna och ville att ekonomin skulle avregleras så mycket som möjligt. I riksbankens tjänsterum började man 1984 under stort hemlighetsmakeri planera en svensk avreglering. Det kallades novemberrevolutionen. Anders Sahlén, topptjänsteman i riksbanken, har kallats reformens ingenjör. Han ansåg att det var dags att avreglera. I november 1985 var vi näst sist i Europa att avreglera, för vilket vi blev kritiserade av OECD. Bengt Dennis, riksbankschef, tyckte också att det var dags att avreglera. Detta var inte riskfritt. I Sverige kunde vi göra stora skatteavdrag när vi köpte hus. Om man tog bort regleringar kunde människor tjäna pengar genom att låna mer. I andra länder kunde bankerna höja räntan om människor lånade för mycket. Vi hade fast växelkurs och kunde därför inte höja räntan hur som helst. Riksbankens ekonomer blundade för att avregleringen var farlig.

Gunnar Sträng som då var ordförande i riksbanksfullmäktige var emot avregleringen ty han såg riskerna. Utan hans godkännande kunde avregleringen inte ske. Men hösten 1985 var han 79 år och avgick som ordförande. Han efterträddes av Kjell-Olof Feldts närmaste man i finansdepartementet Erik Åsbrink som gärna ville avreglera. Nu kontrollerades riksbanken av en avregleringsvänlig triangel: finansminister Kjell-Olof Feldt, riksbankschef Bengt Dennis och ordföranden i riksbanksfullmäktige Erik Åsbrink. Nu är det endast två månader kvar tills beslutet skall fattas. Avregleringsplanerna är hemliga. Ingvar Carlsson är vice statsminister men han får inget veta. Ingvar Carlsson kommenterar: ”Det förekom egentligen ingen som helst politisk beredning. Frågan om avregleringen, den s.k. novemberrevolutionen, drogs inte i den socialdemokratiska riksdagsgruppen. Regeringen blev informerad samma dag som beslutet togs. Mycket märkligt. Fullmäktige skulle ta beslutet och sedan skulle vi samråda.”

Men en person var det dock nödvändigt att tala med. Kjell-Olof Feldt berättar om detta i *Alla dessa dagar*. (Representanter för de socialdemokratiska partierna i Västeuropa träffades på Bommersvik i november 1985 för att

"bygga upp en enad front mot den ekonomiska politik som lät arbetslösheten växa för att inflationen skulle gå ned". Min komplettering.) Kjell-Olof Feldt och Olof Palme lämnade sammanträdet en stund ty Feldt hade ett viktigt meddelande att lämna.

"Riksbanken ville nämligen inom kort avlägsna de sista resterna av regleringarna på kreditmarknaden. Det som nu fanns kvar var det s k utlåningstaket för banker, finansbolag och bostadsinstitut... den politiska innebörden var solklar: det betydde att socialdemokratin efter decenniers segt motstånd överlämnade en av sina mest symbolfyllda bastioner för styrning av den svenska ekonomin till marknadskrafterna. Även om styrningen under senare år varit just symbolisk kunde det ändå tolkas som en stor eftergift åt den nyliberala ideologi som vi socialdemokrater under många år ägnat så mycken kraft åt att bekämpa.

Olof gick högst motvilligt med på att låta sig placeras i en soffa i ett rum utanför möteslokalen för att lyssna på vad jag hade att säga. Jag gjorde mig viss möda med att försöka förklara, inte bara varför det var ekonomiskt rationellt att slopa regleringen, utan också varför det skulle kunna tolkas som det slutliga steget i en ideologisk reträtt. Låt vara att den pågått i flera år. Olof såg alltmer irriterad och störd ut ju mer jag lade ut texten. Han uttryckte sin olust också med sitt kroppsspråk - han vände sig mer och mer bort från mig där han satt i sin soffa. Men just som jag började tro att han tänkte säga nej till hela idén reste han sig och sade: Gör som ni vill. Jag begriper ändå ingenting. Varpå han återgick till att grubbla på sina egna bekymmer. Jag måste tillstå att jag aldrig känt mig så ensam under min tid som finansminister." (De två gick tillbaka till det större sammanträdet som gällde den ekonomiska politiken i Västeuropa. "Tillställningen var i och för sig föga upphetsande – möten för intern uppbyggelse mellan redan frälsta är det sällan." Ur Feldts bok. Min komplettering.) Det återstod nu fem dagar tills beslutet skulle fattas.

Vad gjorde du då när Palme inte ville lyssna, frågar intervjuaren Kjell-Olof Feldt? Gör vad ni vill, sa han. Då gjorde vi det.

Samma dag som beslutet tas informeras regeringen. Samma dag som beslutet tas får ledamöterna i riksbanksfullmäktige information om att avreglering kommer att föreslås. Protokollet från detta sammanträde är på sju sidor. Där står att kreditavregleringen inte längre fungerar och därför bör tas bort. Men det står inget om någon risk för kreditexpansion och inte ett ord om några åtstramningar. Avregleringen skulle inte få några negativa effekter alls. Det var med denna information som våra folkvalda röstade ja till avreglering av kreditmarknaden. Informationen kom från tjänstemännen i riksbanken. Det var en grupp ekonomer som inte var politiskt tillsatta och inte hade politiskt ansvar för vad som sedan hände.

Direkt efter avregleringen startar utlåningsexplosionen. Bankerna delar ut flygblad med uppmaning att låna pengar. De lånar ut nästan obegränsat belopp till fastighetsspekulanter. Fastighetspriserna stiger så snabbt att det inte går att göra en dålig affär. I Bryssel köper svenska fastighetsföretag på två och ett halvt år fastigheter för 10 miljarder. Den enorma utlåningen till höga räntor gör att de svenska bankerna är mest lönsamma i hela världen. Samtidigt stiger inflationen nästan obehindrat. Priserna stiger. En biljett till Hamburger Börs att lyssna på Frank Sinatra kostar 1989 10.000. Det finns gott om folk med pengar. Världen översvämmas av yuppies som tjänar pengar på spekulationsvågen.

Leif Karlsson, tjänsteman på socialdepartementet, reagerade. Han skrev 1986 ett brev till Riksbanken och frågade: "Vad i helvete håller ni på med i Riksbanken?" Han fick inget svar. Ingvar Carlsson säger att riksdagen inte fick något underlag som visade vad som hände.

Under hela processen var det tyst i Sverige. Ingen debatt från politikers, bankfolks eller ekonomers sida. De ansvariga gör ingenting. Riksbanken säger att ökningen är en statistisk synvilla. Personer som tagit skråa lån i skumma finansbolag lämnar nu över dessa lån till de vanliga bankerna. Någon total ökning av lålandet är det alltså inte tal om enligt riksbanken. Hur stor den grå utlåningen är vet ingen ty det har riksbanken ingen uppgift om. Riksdag, regering och media får veta att det inte finns något att oroa sig för. En ekonomisk katastrof är på väg.

Nu börjar Kjell-Olof Feldt bli orolig. Det märks i en debatt i riksdagen: "Skall våra stora banker kunna ges frihet då måste de också kunna ta ett eget samhällsansvar. Deras ansvar sträcker sig utöver ansvaret mot aktieägare." Kjell-Olof Feldt skyller alltså på bankerna.

När Bengt Dennis börjar kräva åtstramningar spricker den avregleringsvänliga triangeln. Det blir bråk om vad man egentligen lovade varandra. Kjell-Olof Feldt säger att Bengt Dennis lovat honom en smärtfri avreglering. Åtstramningar ingick aldrig i planen. Ingvar Carlsson anser att Dennis krav på åtstramningar var orimlig. Det hade behövts nedskärningar för hundratals miljarder vilket ingen regering i världen klarat. Det fanns ingen möjlighet att i finanspolitiken torka upp den väldiga flodvåg som kom. Vi skulle ha släppt den fasta växelkursen som vi sedan gjorde 1992 och riksbanken skulle ha höjt räntan kraftigt. Då hade vi mött marknaden med marknadens egna medel. För Bengt Dennis var det omöjligt att släppa den fasta växelkursen. Erik Åsbrink var dels ordförande i riksbanksfullmäktige och dels Kjell- Olof Feldts närmaste man i finansdepartementet.

Det var en massaker i trygghetssystemet, säger Leif Karlsson. Det fanns inga möjligheter att matcha detta genom statsbudgeten. Den var redan väldigt stram. Att gå ut till svenska folket och säga att vi nu har släppt fram en utlåningsexplosion så nu måste vi skära drastiskt i pensioner och sjukvård, äldreomsorg, barnbidrag och barnomsorg – Det var inte politiskt möjligt.

1990 gick det inte längre. Inflationen är skyhög och mycket högre än i andra länder. Avregleringen har gett Sverige en egen inflationsökning. Därigenom blir kostnadsökningen mycket större i Sverige än i andra länder vilket leder till att företag slås ut. Situationen är ohållbar. Feldt avgår och ersätts av Allan Larsson. Ingvar Carlsson och nye finansministern Allan Larsson tar initiativ till ett historiskt beslut. I regeringsskrivelse 1990/91:50 sägs att kampen mot inflationen från och med nu skall överordnas alla andra krav. Detta innebär att en svensk regering nu är beredd att låta arbetslösheten öka för att bekämpa inflationen. Detta var ett viktigt vägval. Dan Josefsson intervjuar Ingvar

Carlsson:

- Hade ni formulerat er på det viset om inflationen legat kvar på den nivån som den låg 85-86?
- Nej, det hade vi inte gjort, för då hade inte inflationen varit det hotet mot sysselsättningen. Då hade vi formulerat oss helt annorlunda och politiken hade också blivit helt annorlunda.
- Vi hade alltså kunnat behålla fokus på låg arbetslöshet?
- Ja, absolut!
- Det innebär att den ekonomiska politiken fick en annan inriktning. Den blev inflationsinriktad. Och baksidan av det var att acceptera högre arbetslöshet?
- Ja, just det.

Dan Josefsson ställer en sista fråga till de intervjuade: Ville man ha en kris? Var novemberrevolutionen ett sätt att tvinga fram förändringar som det inte gick att få demokratisk majoritet för? Erik Åsbrink svarar: Det var ingen som tänkte i de banorna när kreditavregleringen sjösattes. Men det ligger något i detta att kriser skapar ofta större handlingsmöjligheter än som finns när allt till synes går bra.

Enligt Anders Sahlén, novemberrevolutionens arkitekt, ledde avregleringen till viktiga politiska förändringar som det annars varit svårt att få demokratisk majoritet för i riksdagen. Den ledde till en ny syn på skattepolitiken och en ny syn på arbetslöshet. Vi har bytt mål radikalt. Hela det ekonomiskt politiska batteriet har förändrats. Och ändå har vi den bästa av världar i meningen låg inflation och låg arbetslöshet.”

Arbetslösheten har minskat sedan krisåren men är i dag dubbelt så hög som den var på 70- och 80-talen. Inflationen är däremot väldigt låg. Det är det viktigaste i politiken precis som i så många andra länder. Drömmen om den fulla sysselsättningen känns väldigt långt borta. Det är svårt att hänga med i hur vårt lands ekonomi sköts. Vi måste lita på att makthavare tar genomtänkta beslut. De får inte skapa ekonomiska kriser för då sviker de vårt förtroende. Ändå skapade kreditavregleringen en inflationskris som Sverige var ensam om.

Vem är egentligen ansvarig i detta? Frågan ställs till Erik Åsbrink. Regering och riksdag har ett huvudansvar för den ekonomiska politiken. Statsministern har det övergripande ansvaret. Finansministern har också en mycket tung roll när det gäller den ekonomiska politiken. Jag var ordförande i riksbanksfullmäktige och statssekreterare i finansdepartementet. Självklart var jag med om detta.

De ytterst ansvariga för avregleringen är du och jag, konstaterar Dan Josefsson. Beslutet att avreglera togs av riksbankens styrelse som bestod av riksdagsledamöter, representanter för oss det svenska folket.